

Paula Mattila

Opetusneuvos
Opetushallitus

Mikko Hartikainen

Opetusneuvos
Opetushallitus

Interkulttuurinen kompetenssi

Taustaa: Avainkäsitteiden esittelyä

Maailmankansalaisena Suomessa -hankkeessa käytetään **interkulttuurisen eli kulttuurienvälisen kompetenssin käsitettä** tietoisena siitä, ettei vakiintunutta yhtä kulttuurienvälisen osaamisen termiä ole käytössä. Interkulttuurinen kompetenssi on itsessään monitulkintainen ja laaja-alainen käsite. Tutkijoista riippuen sen määrittelyssä voidaan painottaa esimerkiksi kulttuuriseen sensitiivisyyteen tai asiantuntijuuteen kasvua. Interkulttuurisuus nähdään myös edelleen usein synonyyminä monikulttuurisuudelle. Termien kirjo erityisesti kansainvälisessä kirjallisuudessa on hämmentävän moninainen. Läheisten termien merkitykset riippuvat näkökulmasta, tulkinnasta ja asiayhteydestä. (*intercultural dialogue vs. competence vs. education; education for intercultural understanding, intercultural education, intercultural communicative education, multicultural education, anti-racist education, cross-cultural education, transcultural education*).

Interkulttuurisuus ymmärretään tässä artikkelissa ennen kaikkea **siltoja rakentavana dialogina ja toinen toisiltaan oppivana kulttuurienvälisenä vuorovaikutuksena**. Termillä emme siis halua viitata ja korostaa etnisten ja muiden kulttuuriryhmien eroja (vrt. monikulttuurisuus).

Interkulttuurisen kompetenssiin kuuluvat niin yksilöiden, koulun tason kuin laajempien ryhmien kulttuurit. Käsite pitää sisällään myös kulttuuri-identiteettien kerroksellisuuden ja transformaation. Aikamme verkottunutta maailmaa voi myös kuvata kulttuurien ja identiteettien tavarataloksi. Tarjolla olevien vaihtoehtojen moninaisuus edellyttää koululta oppijan tietoa, taitoja, asenteita ja kokemuksia eheyttävää toimintaa sekä yhteisöllisyyttä lujittavaa kulttuuria. Kiteyttäen interkulttuurinen kompetenssi mahdollistaa, että **yksilöiden erilaisuus on arkipäivää ja kohtaamisen lähtökohta** - siitä iloitaan ja moninaisuutta myös osataan juhlistaa. Interkulttuurisessa vuorovaikutuksessa (dialogissa) oppilaiden identiteetit vahvistuvat myös siten, että he kokevat voivansa aidosti osallistua koulun ilmapiiriin, kulttuurin sekä toiminnan kehittämiseen ja muutokseen.

Interkulttuurisen kompetenssin perusta ovat asenteissa, arvoissa, herkkyydessä sekä valmiudessa oppia avointa toisen kohtaamista ja oppia yhteisöllisesti. Ymmärrettävästi suurimmat haasteet kulttuurienvälisen dialogin ja toiminnan tiellä ovat sidoksissa arvoihin. Avaimet syvälliseen muutokseen ja osaamiseen lienevät yksilön arvokasvatukseen ja

itsereflektioon perustuvassa kulttuurienvälisessä toiminnassa. Laaja-alainen osaaminen tehdään todeksi opittavilla tiedoilla, taidoilla ja tahdolla toimia. Kokemus luottamuksen syntymisestä sekä yhteisistä päämääristä ja toiminnasta ovat tärkeintä. Sen sijaan olennaista ei ole irrallisen kompetenssitiedon tai niihin liittyvien teorioiden oppiminen. Interkulttuurinen oppiminen tapahtuu erilaista kulttuurista tietoa soveltavan yhteisen toiminnan kautta.

Koulujen arjessa interkulttuurisuus ja kansainvälisyys sekoittuvat monin tavoin. Interkulttuurinen kompetenssi voidaan mainita esimerkiksi yhtenä koulun kansainvälisen toiminnan tavoitteena. Toimintaa jäsentävän strategian ja käsitteiden kuitenkin usein puuttuessa koulun kulttuurienvälisen osaamisen kehittämisen ei perustu yhteiselle pedagogiselle näkemykselle ja siten oppiaineita yhdistävälle otteelle. Edelleenkin harva koulu esimerkiksi suunnittelee kansainvälisen teemaviikon tai opintovierailun vaiheet kuvaamalla, miten niissä harjoitetaan ja arvioidaan oppilaiden kulttuurienvälisestä osaamisesta. Myös oppilaiden ottaminen mukaan toiminnan suunnitteluun tai arviointiin on edelleen harvinaista.

OSAAMISEN ERI ALUEET

Tietoa kulttuurienvälisyydestä keskeisissä asiakirjoissa

Miten interkulttuurisuus määritellään opetuksen keskeisissä asiakirjoissa? Mitä voimassa olevat perusopetuksen (2004) ja lukiokoulutuksen (2003) opetussuunnitelmien perusteet edellyttävät kasvatus- ja opetustyöltä? Perusteissa viitataan moniin keskeisiin kansainvälisiin sopimuksiin ja suosituksiin, jotka luovat opetukselle eri maissa yhteistä arvopohjaa.

Lähtökohtana interkulttuurisuudelle on siis **näkemyks ihmisten yhdenvertaisuudesta ja universaaleista arvoista**. Tämä näkemys sävyttää perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden aihekokonaisuutta Kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys (lukiokoulutuksessa Kulttuuri-identiteetti ja kulttuurien tuntemus). Perusopetuksessa aihekokonaisuuden päämääränä on auttaa oppilasta tuntemaan ja ymmärtämään suomalaisen ja eurooppalaisen kulttuuri-identiteetin olemusta, löytämään oma kulttuuri-identiteetinsä sekä kehittämään valmiuksiaan kulttuurienväliseen vuorovaikutukseen ja kansainvälisyyteen. Keskeisintä on erilaisia kulttuureita edustavien ihmisten yhdenvertaisuuden tunnustaminen, oman henkisen ja aineellisen kulttuuriperinnön tunteminen ja arvostaminen sekä oman kulttuurin juurien ja monimuotoisuuden ymmärtäminen.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa ihmisen suhde kulttuuriin ja omaan identiteettiin nähdään melko muuttumattomana. Lähtökohtana on näköala kulttuuri-identiteetistä, jonka kerrostumia ovat alkuperäinen, suomalainen, pohjoismainen ja eurooppalainen kulttuuri-identiteetti. Lukion aihekokonaisuuden lähtökohtien määrittelyssä korostuu myös yleisinhimillinen näkökulma. Muihin kulttuureihin tutustumiseen koulun edellytetään tarjoavan mahdollisuudet ja samoin myös siihen, että opitaan toimimaan monikulttuurisessa yhteisössä ja kansainvälisessä yhteistyössä. Globaalia ulot-

tuvuutta tuodaan muutenkin vain vähän esille perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa. Siten tämän tiedon sisällyttäminen opetukseen ja muuhun toimintakulttuuriin on paljolti paikallisen opetussuunnitelman varassa.

Interkulttuurisuuteen ohjaavat edelleen myös monet kansainväliset ohjelmat ja niihin liittyvät dokumentit. Euroopan neuvoston ja Euroopan unionin toiminnan keskeisiä periaatteita ovat kulttuurisen ja kielellisen monimuotoisuuden kunnioittaminen. Vuonna 2008 EU toteutti monimuotoisen kampanjan ”Year of Intercultural Dialogue” ja Euroopan neuvosto julkaisi oppaan ”White Paper on Intercultural Dialogue” Aineistot ovat ladattavissa internetistä ja tarjoavat ideoita ja aineistoja työskentelyyn kouluissa. Euroopan neuvoston Valkoinen kirja haastaa erityisesti demokratiakasvatuksen, kielet ja historian sekä uskontoon ja maailmankatsomukseen liittyvät aineet interkulttuurisuuden opetukseen, mutta muistuttaa että tehtävä koskee koko koulua.

Kuten niin usein käytännön kouluelämässä, myös Euroopan unionin ja Euroopan neuvoston interkulttuurisuustyö kanavoituu kieliin ja niiden kautta kulttuureihin. Tuore EU:n ja EN:n yhteinen julkilausuma* toteaa, että ”Kyky ymmärtää ja käyttää useita kieliä auttaa kansalaisia hyödyntämään paremmin toimintamahdollisuuksiaan sekä sosiaalisiin että työelämän tarpeisiin. Kielitaito edistää olennaisella tavalla tasa-arvoa ja kotoutumista. Lisääntyvän liikkuvuuden, globalisoituvan talouden ja jatkuvasti muuttuvan suhdannekehityksen myötä tarve opiskella kieliä ja kehittää monikielistä koulutusta ja kulttuurienvälisyyskasvatusta on suurempi kuin koskaan ennen.”

Tavoitteena on kulttuurienvälisen toiminnan taito

Nykyisissä perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelmien perusteissa on kuvattu runsaasti erilaisia interkulttuurisia valmiuksia (taitoja), joita oppilaan tulee oppia. Muun muassa perusopetuksen maantiedon opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että ”oppilas oppii tunnistamaan eri kulttuurien piirteitä, ja oppii suhtautumaan myönteisesti vieraisiin maihin ja niiden kansoihin sekä erilaisten kulttuurien edustajiin”. Lukion historian osalta todetaan, että ”opetuksessa korostetaan ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta sekä inhimillisen kulttuurin laaja-alaisuutta, kulttuurien erilaisuuden ymmärtämistä ja kansainvälisen yhteisymmärryksen merkitystä”. Lisäksi esimerkiksi perusopetuksen kuvataiteen opetussuunnitelman perusteissa linjataan, että ”opetus luo perustaa suomalaisen ja oppilaan oman kulttuurin sekä hänelle vieraiden kulttuureiden visuaalisen maailman arvostamiselle ja ymmärtämiselle”. Lukion musiikinopetuksen yhtenä tavoitteena on, että ”opiskelija tunnistaa oman kulttuuri-identiteettinsä sekä oppii ymmärtämään musiikkikulttuurien monimuotoisuutta ja toimimaan kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa”.

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetussuunnitelman perusteissa opastetaan arvostamaan omaa kulttuuria ja kieltä. Oppiaine ohjaa monikulttuurisuuden ja monikielisuuden ymmärtämiseen ja kielelliseen ja kulttuuriseen suvaitsevaisuuteen. Vieraiden kielten ja

---

* Euroopan neuvoston ja Euroopan komission yhteinen julkilausuma Euroopan kielten päivän 10-vuotisjuhlan kunniaksi 26.9.2011

toisen kotimaisen kielen opinnoissa tulisi saada valmiudet toimia erikielissä viestintätilanteissa. Kieltenopetuksen tehtävänä on totuttaa oppilas käyttämään kielitaitoaan ja kasvattaa hänet ymmärtämään ja arvostamaan myös muiden kulttuurien elämänmuotoa. Kulttuurienvälisen toimintakyvyn muodostuminen on jo perusopetuksen kieltenopetuksen tavoite. Lukio-opinnoissa vieraiden kielten opetuksessa tulisi ottaa huomioon erityisesti eurooppalainen identiteetti ja eurooppalainen monikielisyys ja kulttuurisuus.

Kielten opetuksessa interkulttuurisuuden taitojen hallintaa tukevat opetussuunnitelmien, julkilausumien, koulutusohjelmien ja kampanjoiden lisäksi erilaiset eurooppalaiset työkalut. Euroopan neuvoston puitteissa on 1990-luvulta alkaen suunniteltu Eurooppalaista kielisalkkua, johon oppija voi koota näyttöjä suoriutumistaan erilaisissa viestintätilanteissa. Selkeästi interkulttuurisuuteen painottuu vuonna 2011 valmistunut interkulttuurisen osaamisen taitotasokuvaus (A Framework of Reference for Pluralistic Approaches to Languages and Cultures, ranskankielisen nimen mukaan CARAP). CARAP-taitotasot ohjaavat niin interkulttuurisen tiedon, taidon kuin asenteidenkin ymmärtämiseen ja osaamiseen. Opetushallitus tekee yhteistyötä CARAP-työkalun julkaisseen Euroopan nykykielten keskuksen (ECML) kanssa, jotta työkalu tulisi tunnetuksi myös Suomessa.

Tässä viitattujen eurooppalaisten julkilausumien ja työkalujen keskeinen lähtökohta on **yhteisöjen monikielisyys** (multilingualismi) ja **yksilöiden useakielisyys** (plurilingualismi), joiden kummankin taustalla on kulttuurien moninaisuus ja sen arvostus. Termit sisältävät ajatuksen myös kouluissa käytettävistä kielistä, oppiaineiden taustalla olevien tiedonalojen erilaisista tiedonkäsityksistä ja niihin kietoutuvista kulttuurisista aineksista ja asetelmista. Erityisen tärkeää on tunnistaa niitä valta- ja viestinnällisiä rakenteita, joita liittyy koulun opetuskieleen. Jotta interkulttuurisuutta voidaan koulun tasolla käsitellä mielekkäästi, lähtökohdaksi tulisi ottaa kieli- ja kulttuuritietoisuus kaikessa opetuksessa ja oppimisessa. Samalla oppilaiden kielellinen monimuotoisuus tehdään kuuluvaksi ja näkyväksi.

Interkulttuurisuudessa onnistumiseen tarvitaan tahtoa

Aidosti interkulttuurinen koulu voi rakentua vain koko kouluyhteisön yhteisin panoksin ja ponnistuksin. Interkulttuurisessa koulun arjessa **jokaisen oppijan kulttuurit saavat tilaa ja näkyvyyttä**. Lähtökohtana tulisi olla yksilöiden erilaiset kulttuuri-identiteetit, oppiaineiden ja opetusta eheyttävien interkulttuuristen aineiden reflektointi ja niistä johdetut pedagogiset ratkaisut. Kulttuurien näkyväksi tekemistä, oppimisympäristöjä ja pedagogiikkaa mietittäessä tulee huomioida myös oppilaiden monikulttuurinen vapaa-aika. Oppilaat oppivat sekä toinen toisiltaan että esimerkiksi sosiaalisen median yhteisöissä. Koulun tulee kaikin tavoin vahvistaa oppijan aktiivista ja rakentavaa toimijuutta sekä koulun että vapaa-ajan yhteisöissä.

Olisi myös tiedostettava, että oppiaineiden **erilaiset tiedonhankinnan tavat** (kuva, ääni, liike, sana) ovat samanarvoisia tapoja tutkia ja esittää kulttuurista todellisuutta. Kulttuurisen tiedon rakentamisessa tulisikin huolehtia, että koulussa huomioitaisiin tasapuolisesti eri aistialueet, symbolijärjestelmät ja tiedonkäsitykset. Vain näin toimien

kompetenssijatteluun sisältyvä opetuksen eheyttäminen rakentaa tehokkaasti siltoja ja syventää kulttuurista tietoa – ollen enemmän kuin osiensa summa. Onnistuakseen se edellyttää jokaiselta opettajalta syvällistä aineasiantuntijuutta, rakentavaa yhteistyötä ja kulttuurikasvattajan eetosta.

Koko kouluyhteisön tulisi kannustaa sekä opiskelijoita että opettajia **kyseenalaistamaan ja arvioimaan kriittisesti kulttuurikäsitteitä** ja niihin liittyviä arvoja ja asenteita, erityisesti omia kulttuurikäsitteitä. Interkulttuurisuuden kasvuun ei riitä kulttuurien esittely ja ihmettely mahdollisten stereotyyppien ja puutteellisten tietojen valossa. Pitäisi siis uskaltaa kysyä, miten kulttuureista ja kulttuurien kohtaamisista puhutaan. Mitä tarkoitusperiä puheella ja esityksillä tavoitellaan? Kenen silmin ja näkökulmista asioita tarkastellaan? Ketkä ovat meitä ja ketkä toisia? Millaisia arvoja on niiden taustalla? Mitä kyseisestä kulttuurista todella tiedetään ja ovatko tarkoitusperät aidosti hyvää tarkoittavia? Entä tiedetäänkö ylipäätään mitä ”hyvällä” tarkoitetaan ja onko käsitys yhteinen? Tahtoa ja rohkeutta siis tarvitaan **mukavuusalueen ulkopuolelle** heittäytymiseen ja epämiellyttävämpään kritiikkiin rakentavaan käsittelyyn oppilaiden ja kollegoiden kanssa.

”Koulussamme on tarve tukea monipuolisesti kaikenlaista erilaisuutta. Muuten on vaarana, että erilaisuus huomioidaan, sitä suvaitaan, mutta se esitetään poikkeuksena valtavirrasta. Haluamme, että moninaisuus ja erilaisuus eivät ole koululle ja opettajan työlle haaste, ongelma tai taakka, vaan tarkoituksena on aina luoda myönteinen asenne moninaisuutta kohtaan. Transformaatio ja välittäminen ovat keskeisessä roolissa interkulttuurisessa oppimisessä ja opetuksessa. Utelias ja myönteinen kiinnostus toisia ihmisiä, heidän tapojaan, toimiaan ja kulttuurejaan kohtaan on lähtökohhta koko oppimisprosessille.”

(Lainaus rehtori Antti Jokikokon kuvauksesta Lapinlahden lukion hankkeeseen kuuluneen opetussuunnitelman ja transformatiivisen pedagogiikan arvioinnin tuloksista)

Kuvataiteen sommittelukurssilla pohdittiin jatkuvan kasvun mahdollisuutta/mahdottomuutta mm. visuaalisissa ilmiöissä.

KUVA Juha Koponen

